

MACARİSTAN'DA PROTESTANLIĞIN GELİŞMESİ VE OSMANLI HAKİMİYETİ

Araş.Gör. Erdal ÇOBAN

Dini eski, özgün biçimine yeniden sokmak demek olan reformasyon, Hıristiyan dinindeki birliğin sonunu ifade etmiştir. Papadan başlayıp en alt kademedeki rahip ve kesişlere kadar uzanan başıbozukluk, papalığın siyasî bir kuruluş olarak dünyevî gücünü arttırması, bunu sağlamak için çeşitli dinî tasavvurları maddeleştirilmesi ve adeta bir finans gücü olması hareketin çıkış noktasını teşkil etmiştir. Luther'in ortaya çıkışından daha önce de reform talepleri olmuş, İngiltere'de Wycliffe, Çek ülkesinde ise Jean Hus bunun önderliğini yapmıştır. Bu talepler kanlı mücadeleler sonunda bastırılmış, ancak reformasyona alttan alta hizmet etmiştir. Papalığı "Deccal'ın ruhu" olarak niteleyen Luther'i reform mücadelesine iten olay, endüljenslerin satışa çıkarılması olmuştur.

1520'de Luther papa fermanı (*Exsurge domine*) ile afaroz edilmiş, 1521 Worms Diyeti'nde heretik olarak tescil edilmiş, eserlerinin yasaklanıp yok edilmesi bir emirname ile buyrulmuştur. Böylece hem ruhanî hem de laik manada reformasyon boğulmak istenmiştir.

Reformasyon hareketi bundan sonra Alman siyasî hayatında başrolü oynamaya başlamıştır. 1524'ten sonra reformasyona eğilim gösteren Alman prensleri, Luther'in sebep olduğu karışıklık ve Osmanlı genişlemesi arasında bir bağlantı kurmuşlardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasının ardından Avrupa ve Akdeniz'e yönelen Osmanlı fütuhâtı karşısında I.Ferdinand'ın yardım taleplerini istismar etmişler ve böylece yeni din adına imtiyazlar elde etmişlerdir. 1526 Speyer Diyeti'nde Luther taraftarları ilk başarılarını kazanmışlardır. 1529'daki ikinci Speyer Diyeti'nde de Habsburg-Osmanlı ihtilafından istifade etmişlerdir. Yine 1532 Nürnberg Din Barışı, Haçlı Seferi girişiminde sonuç alamayan ve muhtemel bir

Türk saldırısı bekleyen V.Şarl'ın nazik durumundan yararlanılarak yapılmıştır. Bu barış, ruhanî sahada Luthercilere karşı harekete geçilmemesi şartını getiriyordu. Söz konusu barışın hükümlerini laik sahaya yaymak isteyen protestan liderler, özellikle Macar Krallığı üzerindeki Habsburg-Osmanlı çekişmesini bir araç olarak kullanmakta ısrar etmişler ve 1541 Resenburg Diyeti'nde ve 1542 Speyer Diyeti'nde bunu elde etmişlerdir. Bu siyasî manevraların sonuncusu 1555 Ausburg Diyeti'nde yaşanmıştır. Toprak kiminse onun dini benimsenir (*cusius regio, illius religio*) şeklindeki diyet kararı luthercileri bağımsız kılarken, din birliği girişimlerini tamamen yok etmiştir¹.

Kısacası doğrudan olmasa da Osmanlıların desteği ile protestanlık gelişmiştir. Bundan başka Osmanlılar protestan-katolik çekişmesini yakından takip etmişler, bunun Avrupa'nın bir gaye etrafında toplanmasını engelleyebileceğini ve Habsburgları zayıflatacağını görmüşlerdir. Kanunî Sultan Süleyman, tarihini tespit edemediğimiz ve Hollanda ve İspanya'daki lutherci beylere yazdığı mektubunda protestanları, putlara tapmadıkları ve kiliselerde resimlere yer vermedikleri, Hz.İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi saydıkları için kendisine yakın görüyor, her ne zaman papalığa karşı harekete geçerse kendilerine yardım edeceğini vaad ediyordu. Bu konuda ehl-i İslâm âyânının da haberdar edildiğini bildiriyordu². Kanunî'nin bu mektubu dışında, 1533 yılında Osmanlılarla yapılacak andlaşmada V.Şarl'ın luthercilerin ve "ihaneçilerin" hiçbir şekilde desteklenmeyeceği maddesinin bulunmasını istemesi de

1. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555*, Cambridge, 1968; Türkçesini kullandık: *Türk Cihadı ve alman Protestanlığı 1521-1555*, yayına hazırlayan: Nevâl Öke, İstanbul 1992; Leopold von Ranke, *Reform Devrinde Alman Tarihi*, C.I-II, çev: Cemal Köprülü, İstanbul, 1953-1970.

2. Mektubun bununla ilgili kısmı şöyledir: "Siz papaluya kılıç çeküb daima anları katl eylediğiniz ecluden merhamet-i şâhâne ve şevkat-i mülûkanemiz her vechle sizin tarafınıza mesrûf olup karadan ve deryadan her hâl ile size muâvenet-i hüsvânemiz zuhûra gelmek ve ol zalim-i bî-din elinden sizi halâs ve hakk dine sevk itmek lazım olmuştur (...) her ne yılda ve her ne zamanda ittifâk ile papa bî-dinine asker çekmek ve cenk itmek murad idiniyorsanız ana göre 'itimâd olunur adamlarınızı Yüce Âsitânemize gönderüb (...) ahvalinizi bildiresiz ki tayîn eylediğimiz zamanda berr ü bahrden asâkir-i mansûremiz gönderilüb gereği gibi muâvenet oluna, medd-i celle olan ehl-i İslâm âyânına dahi nâme-i hümayûnumuz gönderilüb Luteran beyleri ve beyzâdeleri ve âyânı papalu üzerine asker çekdiklerinde siz dahi bir taraftan bî-dinlerin üstüne yürüyüb muâvenet idesiz deyu iş'âr olunmuştur..." Bkz. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, C.II., İstanbul, 1265, s.450-452; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *osmanlı Tarihi*, C.II., ankara, 1988, s.467-468).

Osmanlıların protestanları bir müttefik olarak görme siyasetine ta-nıklık etmesi açısından önemlidir³. Budin beylerbeyi Bali Paşa'nın 1543 tarihli bir mektubunda, Sultan Süleyman'ın resim ve putlara-tapan milletlere (katoliklere) karşı savaş açtığını bildirmesi de kezâ böyle bir siyasetin var olduğunun işaretlerindedir⁴. Söz konusu haber Türk egemenliği altındaki Macaristan topraklarını aşarak Erdel'e ulaşmıştır.

Avrupa'da katoliklere karşı protestanları destekleme şeklindeki Osmanlı politikasının izlerini üstelik daha belirgin bir biçimde Macaristan'da takip etmek mümkündür. Türk hakimiyeti başlamadan önce protestanlık Macaristan'da yer edinmeye başlamış, XVI. yüz-yılın ikinci çeyreğinde özellikle çoğunluğu veya tamamında Alman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde, maden ve Sakson şehirlerinde hızla yayılmıştır. Bu dönemde reformasyonun yayılışına dair veri-ler çoktur. 1521'de Esztergom başpiskoposu, Luther'i afaroz eden papalık fermanının tüm ülkede vazedilmesini istemiştir. aynı yıl Worms Diyeti'nde Macar heyetinin başında bulunan Istvan Wer-böczy Luther'le buluşmuş, öğretilerinden vazgeçmesini ondan talep etmişti. Dünyevî makamların çıkarttıkları kanunlar da ülkede Lut-herci reformun var olduğunu ispat etmektedir. 1523 ve 1525 Macar Meclisleri, Luthercilerin tutuklanmalarını ve yakılmalarını emret-miştir. Bizzat Macar sarayında yeri dine katılanlar da yok değildi. Kral II. Lajos'un eğitimiyle ilgilenen ve Kraliçe Maria'nın en güve-nilir adamlarından olan Brandenburglu Georg kendi topraklarında reformasyona rahat çalışma olanağı sağlamıştı. Ancak papa elçisi-nin girişimiyle aralarında Georg'un da bulunduğu bir kısım Luther taraftarı soylu saraydan uzaklaştırılmıştı (1524).

Macar kasaba ve köylerinin reformasyona katılması ise 1540'lı yıllara rastlar ki, bu tarih Osmanlıların Macaristan'da hakimiyetleri-ni tesis etmeye başladığı dönemdir. Lutherciliğin yanı sıra kalvinci-lik de Macarlar arasında yayılmaya başlamış, hatta özellikle Türk fetihlerinin devam ettiği 1522 ve 1566 yılları arasında protestanlık bu şekli, luthercileri ve katolikleri azınlığa düşürmüştür. Kal-vinciliğin veya başka tabirle İsviçre türü reformasyonunu bir çok

3. A.Gevay *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pförte im XVI. und XVII. Jahrhundert*, Wien, 1838-1842, C.I, s.3-10'dan naklen Klaus Schwarz, "16. Yüzyılın ortalarında Protestanların Umudu: Türk-ler", *Tarih ve Toplum*, C.10/59, s.9.

4. *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, 1542-1547*, IV. köt., szerk. Karácsonyi Janos, Kollanyi, F., Budapest, 1909, s.189 (Bundan sonra E.E.M.H.K. kısaltması verilecektir.)

önderi ve ideoloğu Türk hakimiyet sahasında veya Türk çıkar dairesinde bulunan kenar bölgelerde (Ör. Debrecen'de) yaşamışlar ve çalışmışlardır³.

Reformasyonun Türk idaresi altındaki sahalarda hızla ve istikrarlı bir şekilde yayılması, Tanrı'nın günahları yüzünden Türkleri Hıristiyanlara ceza olarak gönderdiği ve bu yüzden halkın ruhî bir yenilenmeye ihtiyaç hissetmiş olmasıyla⁶ veya Macar krallığının çökmesine bağlı olarak, onun ideolojik ve idarî dayanağı olan katolik kilisesinde olan güvenin sarsılmış olmasıyla açıklansa da, bu izahlar tek başına yetersiz kalmakta, Macaristan'da reformasyonun süratle atağa geçerek egemen olması ve Osmanlı idaresinin bu ülkede kurulması arasındaki eş zamanlılık bizi başka açıklamalara yöneltmektedir. Türk yerel idaresinin rolünü ve direkt Osmanlı-protestan ilişkisini incelemek ve meselede büyük önem taşımaktadır. Osmanlıların belli bir zaman dilimi içerisinde protestanlara müsamaha gösterdiği, dahası onları himaye ettiği ve desteklediği bugün tarihî bir gerçek olarak kabul edilmektedir⁷. Bunu doğrulamak için öncelikle Macaristan'da faaliyet gösteren reformcular ile Avrupalı din adamları arasında yapılan yazışmalara ve bunun yanı sıra Türkçe kaynaklara müracaat ediyoruz.

Budin'in kesin fethinden (1541) hemen sonra Macaristan'da yeni dinin gelişmeye ve yayılmaya başladığına ilişkin iyi haberler Avrupa'ya ulaşır. Macaristan'daki dinî münasebetlere ilgi gösterenlerin başında Almanlar geliyordu. Luther'in müridi ve arkadaşı olan teolog Philippe Melanchton'u (1497-1560) ilk sırada anmak gerekir. Melanchton gerek Wittenberg Üniversitesi'nde öğrenim gören Macar öğrencilerinden gerekse Macaristan'daki reformculardan edindiği haberler vasıtasıyla, protestanlığın Türk hakimiyet sahasında ilerlediği yolunda bilgi edinmişti. Örneğin bir zamanlar öğrencisi olan Andras Batizi (1510-?) 1543 yılı sonunda yani Osmanlı fetihlerinin Tuna ötesinde devam ettiği bir sırada Melanchton'a yazdığı mektubunda, Wittenberg'den dönüşünde Macaristan sınırına ulaşır ulaşmaz Türk egemenliği altında barış içinde yaşayan Hıristiyanlar hakkında iyi bir adamından bilgi aldığını bildiriyordu. Buna göre bizzat Türk sultanının emriyle Budin paşası, din eğitimi

5. Macaristan'da reformasyonun gelişmesine dair bkz. Mihaly Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985.

6 *a.g.e.*, s.44.

7. Bu konuda son olarak bkz. Ferenc Szakaly, "Török uralom és reformacio Magyarországon a 16.század közepe táján", *Világosság*, (1984 wauar), s.51-59.

almak üzere öğrencilerin Yukarı Macaristan'a gitmeleri ve istedikleri zaman dönebilmeleri için izin vermişti. Batizi, paşanın huzurunda cereyan eden bir din tartışmasından da söz eder. Türk makamlarına şikayet edilen bir protestan rahiple katolikler arasındaki tartışmada, paşa, azizlerden değil yalnızca yegâne ebedî varlık olan Tanrı'dan medet umulabileceği cevabını veren protestan rahibin yanında yer almıştı. Ancak Batizi bir şey daha ekliyordu, rahip teslis öğretisinden bahsetmeye özen göstermişti⁸. Melancton'a sevindirici haberler bundan sonra da gelmeye devam etmiştir. Bunları arkadaşlarına iletmiştir. Örneğin 31 Mayıs 1544 tarihinde İncil'in Türk beylerinin bulunduğu yerlerde yayıldığından bahsederken, bir başka mektubunda Türk mercilerinin, yeni dinin vaizlerine izin vermekle kalmayıp, tâbi bölgede hizmet vermek isteyen rahiplere dokunulmazlık vaad ettiklerini ifade ediyor ve şunları söylüyordu:

*"Türk memurları, arzularına göre kendilerine rahip seçmeleri için Macaristan'da halka izin veriyor."*⁹

Melancton'u bilgilendiren bir diğer Macar reformcu Zsigmond Torda'dır (1510?-1569). Wittenberg Üniversitesi'nde Melancton'un öğrencisi olan Torda, her ne kadar Batizi gibi Türk egemenliği sahasında çalışmamışsa da buradan kesin malumat edinmeye fırsatı olmuştu. 1545 noelinde Melancton'a yazdığı mektubunda Türk iktidarı altında İncil'in her yerde serbestçe vazedildiğini, bu topraklara "barbarlar"ın hakim olmasının Tanrı'nın bir lütfu olduğunu, protestan vaizlerin faaliyetlerini rahatça sürdürdüklerini anlatıyordu. Türk makamlarının tutumuna ilişkin olarak, Segedin şehrinde Benedek Abadi adlı protestan rahibin sancakbeyinin himayesinde okulda ve kilisede ders verdiğini de ekliyordu. Bu olayı bizzat Abadi'nin mektubundan öğrenmişti. Fransiskanlarla yapılan bir din münakaşasında sancakbeyi protestan rahibin yanında yer almış¹⁰ ve anlaşılan daha sonraki sancakbeylerinin desteğiyle

8. *Magyar Protestans Egyháztörténeti Adattar*. XI. évf.(1927), s.51-52.

9. Vilmos Frankl (Fraknoi), "Melancton és magyarországi baratai", *Szazadok*, VII (1874), s.182.

10. Régi Magyar Levelstar (XVI.-XVII.sz.), I.köt., szerk., Hargitay Emil, Budapest, 1981, s.96.

daki bölgede Kecskemét ve Cegléd okulları da büyümüş ve bunların ünü Macaristan sınırlarını aşmıştı¹⁷.

Melanchton ve Flacius'un yanısıra Macaristan'daki dinî gelişmelere ilgi gösterenlerden biri de Wolfgang Musculus (Musslin veya Meuslin, 1497-1563) idi. Macar reformcularla sürdürdüğü ilişki neticesinde eline geçen dökümanı "*Vom uffgang deb wort Gottes by den Christen in Ungern, so den Türcken Underworffen sindt, nüwe zyttungen*" (Macaristan'da Türk Tâbiyeti altında bulunan Hıristiyanlar arasında Tanrı Kelâmı'nın yayılmasına Dair Yeni Haberler) adı altında derlemiş ve bir önsözle hatime yazarak Bern'de 1550'de bastırmıştır¹⁸. Neşriyatta üç mektup ve Türk makamlarının yayımladığı iki belge bulunmaktadır. İlk mektubun yazarı ve alıcısı bilinmiyor, diğer ikisi ise bir zamanlar Wittenberg'de tahsil gören György Prodanisinus adlı Macar rahibe aitti. Tüm bunları yine Prodanisinus, büyük bir ihtimalle Viyana sarayında Macar kaçıları yası kâtibi olan Janos Fejerthoy aracılığıyla Musculus'a ulaştırmıştı. Türklerin katolik-protestan mezhepleri arasında cereyan eden dini mücadelelere müdahale ettiklerini iki belgeden anlıyoruz. Buna göre Peçuy sancakbeyi Derviş Bey ve Sellye Voyvodası Ferhat Bey çekişmelerin bertaraf edilmesi için 20 Nisan 1550 tarihinde Vaskaszentmarton kasabasında bir sinod düzenlemesini buyurmuşlardı¹⁹. Prodanisinus'un kendi ifadelerinden söz konusu sinodun Sellye voyvodası ve Vaskaszentmarton kadısı huzurunda ve başkanlığında cereyan ettiğini, sinod sonunda ise kadının emri üzerine papacıların katolik inancını terkettiklerini öğreniyoruz. Prodanisinus kadı ve voyvodanın verdiği hüküm sayesinde ve "*talimat üzere*", aralarında Hetény, Bata, Danocz, Mohacs ve Tolna'nın da bulunduğu Tuna boyundaki kiliseleri reforme etme misyonuna başladıklarını söyler. Mektubun sonunda şunları yazar:

"Nitekim papacılığın günbegün geriliyor (...) biz ise semavî öğretiyi savunmak için sık sık memurların, beylerin, voyvodaların ve

17. Klara Hegyi, *Egy vilagbirodalom végvideken*, Budapest, 1982, s.267.

18. Eseri meşhur teolog Heinrich Bullinger'e şu satırlar eşliğinde göndermişti: "Macarların bana yazdıkları herşeyi gönderiyorum; ausburg'lu birkaç arkadaşım onları yayımlamamı rica etti. Tanrı Kelâmı'nın yayılması harikulâde birşey, Tanrı bizi bundan mahrum etmesin..." Bkz. Endre Zsindely, "Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai", *Studie et Acta Ec clesiastica*, III.köt., Budapest, s.972-973.

19. Derviş Bey'in yazısının bir bölümü şöyledir: "İsteğimiz ve emrimiz bu yazıda adı geçen hepinizin diğer tüm meşgalenizi bırakarak belirlenen bir günde Vaskaszentmarton'da hazır bulunmanız ve orada vicdanınız ve Tanrı'nın arı kelâmına göre herşeyi mütalaa etmeniz, incelemeniz ve onun hakkında bir karar vermenizdir; bundan başka kendi aranızdaki tüm sapkınlıklara son vermeniz, yerine doğru ibadeti koymanız ve size güvenen sürüyü de bununla yetiştirmenizdir..." Bkz. Zsindely, *a.g.m.*, s.987-988.

kadınların huzurunda bulduk, bu kişiler kısmen de papacılığı yenme işinde bize yardım etiler (...) herkesin papacılığın karşısında olmasına memnuniyetle bakıyorlar²⁰."

Aracı konumundaki Fewerthoy, 10 Mayıs 1551 tarihinde yine Musculus'a yazdığı mektubunda Türk makamlarının protestanlara karşı iyi niyetinden söz ediyor ve bununla ilgili fermanlara atıf yapıyordu. Ona göre Türkler Tanrı Kelâmı'nın (protestanlığın) muazam hâmleridir. Rackeve'den birinin haber ettiğine göre, Türk merciler egemenlikleri altındaki topraklarda papacı rahiplerin de yalnızca İsa'nın İncil'ini vazedebilecekleri şeklinde bir emir yayımlamıştır. Fejérthoy bu notuyla emrin tüm tâbi bölgeyi, yani Orta Macaristan'ı kapsadığını söylüyor ve şunu ilave ediyordu: Tanrı, kendi kavmini mucizevî bir şekilde koruyabilir, Türk egemenliğindeki serflerin, eskiden Macar beylerin idaresinde olduğundan daha barış dolu bir yaşamlarının olması böyledir²¹.

Aşağı Baranya bölgesi ve Drava nehrinin güneyindeki reformasyonun ilerlemesi de çok enteresandır. Bunun en önemli faktörlerinden biri önceleri fransiskan rahibi iken, öğrenim için gittiği Podova'da lutherci fikirlerle tanışan Mihály Sztârai'nin çalışmalarıdır. Türk topraklarına gelişini 1544 yılı olarak tespit edebiliyoruz. Türk topraklarındaki yaşamı hakkında ilk bilgiyi aynı tarihli tahrir defterinden edinmek mümkündür. Baranyavâr kazasına bağlı Laskô şehri tahririne vergiden muaf olanlar arasında "Mihâl diyâk (kâtip)" şeklinde kaydedilmişti. Osmanlı dönemine ait literatürde en çok bilinen kaynaklar arasında yer alan mektubunu da buradan yazmıştı²². Sztarai, 20 Haziran 1551 tarihinde Rackee kâtibine yazdığı mektubunda 120 ayrı yerde cemaat kurduğunu bildiriyordu²³. Bu konuda

20 *a.g.m.*, s.989.

21. "Scito uatem Turcam potentem esse defensorem verbi Dei. est hic apud nos nunc quoque civis quidam cuiusdam oppidi Kewii [Rackeve] dicti, non procul infra Budam civitatem, solium olim regum Hungarorum, quam ab aliquot annis turca habet, siti; que dicit primores et paefectos Turcarum non impedire progressum evangelii, sed potias protegere, atque publico edicto promulgasse omnibus ditioni imperatoris [Sultan Süleyman] in Hunraria dubiectis, sacerdotibus etiam papisticis, ne Quis did quicquam vulgo audeat, sub gravi paena, publicare raeter evangelium Iesu Christe (...) Coloni, qui Turcis paret, dicunt nunc longe qui etioem vitam ducere, quak tunc, cum essent sub christianis principibus; ad hec evangelium libere eis praedicatur. Hoc pacto novit Deus in medius etiam fluctibus populum suum conservare!.." Bkz. *a.g.m.*, s.1000.

22. Laszlo Földvary, *Szegedi Kis Intvan élete, s.Tisza-Duna mellékeinek reformaczi-oja*, Budapest, 1894, s.116-118.

23. E.E.M.H.K., 1548-1551, V.köt., szerk. Karacsonyi J., Kollanyi F., Lukcsics J., budapest, 1912, s.543-544.

gerçi Türk makamlarının rolüne değinmiyordu, ancak “*Türk despotu*”nun onu engellemediği, hatta ona destek olduğu açıktı. Zira, başka verilerden yola çıkarak kendisinin yukarıda sözü edilen sinodda hazır bulunduğu ve sinodun neticesinde, tıpkı Prodanisinus örneğinde olduğu gibi, misyonunu sürdürdüğüne hükmediyoruz. Örneğin Viyana Sarayı’ndaki fejerthoy 10 Ekim 1551’de İsviçreli teolog Heinrich Bullinger’e (1502-1575) şunları yazmıştı:

“*Her defasında Hıristiyan rahiplerin birlikte Türk kadıları ve ileri gelenleri huzurunda kavga ettikleri, (...) kararı her zaman Tanrı’nın İncil’i lehine vermeleri gerçeği üzerinde fazlaca şaşirtmaya lüzum yok. Mektubunu ilettiğim rahip, Baranya uç vilayetinde Türkler tarafından işgal edilen Lasko adlı kasabada Tanrı kelamının vaizi olan Mihaly Sztara’dır.*”²⁴

Bir kaç vesileyle adı geçen Fejerthoy öyle görünüyor ki, Macaristan’daki reformcularla İsviçre ve Almanya’nın önde gelen teologları arasında bir tür köprü görevi üstlenmişti. Bu görevi esnasında kendisine ulaşan haberlerden oldukça etkilenmiş, örneğin Türklerin yeni dine sıcak bakmalarından yola çıkarak, kısa zamanda din değiştireceklerini ümit etmişti²⁵.

Ülkenin diğer bölgeleriyle reformasyon çok ağır mücadeleler verirken Türk hakimiyet sahasında daha rahat yayılma imkanı bulmuştur. Yukarı Macaristan’da çalışan reformcu Gal Huszar (1512?-1575), Heinrich Bullinger’e gönderdiği 1557 tarihli mektubunda, “*Roma’daki deccal’in acımasız takibinden kurtulmanın tek çaresinin Türk bölgesine iltica etmek olduğunu vurguluyordu*”²⁶.

Görüldüğü üzere 1541-1557 yılları arasında Macar reformcularının kaleminden çıkan haberler, Türk varlığının rolünü ve etkisini ortaya koymaktadır. Bunların dışında bize en fazla yardımcı olması beklenen kaynak grubu, yerel tarihlerin aydınlatılmasına hizmet eden şeriye sicilleridir. Siciller, mezhep anlaşmazlıkları, özellikle kilise mülkiyeti konusunda çıkan davalara ışık tutmaktadır. Ancak bunların azlığını ve kısmen suskunluğunu ifade etmeliyiz. Bunun en önemli nedeni şu olmalıydı: Nüfusun ezici çoğunluğunun veya tamamının yeni dini benimsediği mahallerde, eski kiliseler doğru-

24. Karoly Erdös *Bullinger Henrik és Fejwerthoy, Janos levelezése*, Debrecen, 1913, s.13.

25. aynı yer.

26. Régi Magyar Levelestár, I.köt., s.128-129.

dan protestanların eline geçtiğinden ötürü bu yerlerde doğal olarak davalara rastlanmıyordu. Ne varki reformasyonun tam olarak hakim olamadığı yerlerde şiddetli münakaşalar olmuş ve bunlar da kadılara intikal etmiştir. Hatvan kazasına bağlı Gyöngyös şehri bu türdendi. Observan fransiskanlarının yoğun karşı koyuşu sonucunda protestanlık, burada halkın tamamını kendi saflarına çekmeye muktedir olamamıştı. Fransiskanların baskılarından şikayetçi olan ve dinî vecibelerini yerine getirmek için şehirdeki dört kiliseden birinin kendilerine tahsis edilmesini isteyen protestan cemaat Hatvan kadısına başvurmuş ve sonuçta Szentlélek kilisesine sahip olmuşlardır (1553)²⁷. Bunundan iki yıl sonra şehirdeki diğer bir kilise, Szent Orban kilisesi için katolik ve protestan cemaat arasında dava çıkmış, dava sonunda kilise, evkafı ile birlikte Hatvan kadısı tarafından protestanlara verilmiştir²⁸.

Tüm verileri değerlendirdiğimizde, hâkimiyetin yaklaşık ilk onbeş yılında Osmanlıların protestan dostu göründükleri ve onları, anlaşıldığı kadarıyla merkezî bir talimat üzere, destekledikleri açıktır. Burada şunu eklemek gerekir: Macaristan'dan Avrupa'ya giden haberler kamuoyu üzerinde oldukça derin etkiler yaratmıştır. Örneğin, Avrupa'da -Macaristan'daki gelişmelere atıfla- bir "*Calvino-Turcismus*"tan bahsedilmeye başlanması²⁹ veya Schmalkalden Savaşı'nda (1546-1547) protestan liderlerin yenilgiye uğradığı ve yeni dinin geçici de olsa ciddî bir krize girdiği dönemde Melancthon'un, kriz kalıcı olursa Macaristan'a yerleşme düşüncesiyle

27. Hatvan kadısı Sübhan bir Kasım'ın 10 Safer 960 (26 Ocak 1553) tarihli hücceti için bkz. Lajos Fekete, "A gyöngyösi reformatus egyházközség török iratai", *Egyháztörténet*, I (1943), s.407. Gyöngyös reformat kilisesine ait Türkçe belgelerin orijinaleri kayıptır. L.Fekete, büyük bir ihtimalle II.Dünya Savaşı sırasında kaybolan bu belgeleri zamanında Macarcaya çevirmiştir.

28. Hatvan kadısı Yusuf'un 11-20 Rebiü'l-ahir 962 (5-14 Mart 1555) tarihli hücceti şöyledir: "Kazâ-i Hatvan mazâfatından Göngös nâm varoş biroları olan Fazikaş Yanoş ve Lan Pal ve Seçi Yanoş ve Çonka Ferenç ve gayrihüm nâm zimmîler yine halen mezbûr varoşda mütemekkin olan Luteran tâifesinden Ötvös Yanoş ve Gardi Lukaç ve Kovaç İştvan ve Sabo Gaşpar ve gayrihüm nâm zimmîler mezkûr varoş dahilindeki ayân-i bâulları üzere mâbedgâhları olan dört aded kiliseleri hussunda mâbeynlerinde niçe defa nizâ'ları olub âhirü'l-emr tâifeteyn-i mezkûreteyn (...) hüsn-i ihtiyârları tealluku ile amelen bi's-sulh kiliselerden Töt-uniçe [Tot utca] mahallesinde Öreg-hâz [Szent Orban] nâm kısa ve Kapu-uça [Kapu utca] mahallesinde Kâpolna [Szentlélek] nâm kısa mevziinde malûm olan evkâfi ile mezbûrun Luteran taifesine mâbedgâh olup bu bâbda min-ba'd da'vâ ve nizâ'ları olmamak için cânebyn rizâsı ile sihhat-i sulhe hükm-i şer' teallukundan sonra..." Bkz. *Heves Megyei Levéltár, Gyöngyös varos lev'itaranak török iratai: V-101(b 21 no. 2.*; Faksimile neşri: Lajos Fekete, *Bevezetés a török hodoltság diplomatikajába.*, Budapest, 1926, s.19-20.

29. Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanunî ile 46 Yıl*, Ankara, 1987, s.92.

meşgul olması bu türdendir. Yine, protestanlığın radikal kolunu temsil eden antinrinitler yani Hıristiyan tevhidçileri bu haberler etkisinde, Avrupa'da hem siyasî hem de dinî birliğin oluşturulmasını Osmanlı sultanından ümit etmişlerdi. Alman ve İtalyan antitrinitlerden bir kısmı çalışmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun vassali olan Erdel ülkesini tercih ederken bazıları da Türk topraklarına iltica etmişti³⁰.

Osmanlıların izlediği siyaset neyle açıklanabilir?

Bu ilk sırada Kanunî'nin yazımının başında değindiğimiz protestanları desteklemek suretiyle, Avrupa'yı bölünmüş olarak görmek, Habsburgları zayıflatmak şeklindeki genel siyasetinin Macaristan'daki uzantısı şeklinde değerlendirilebilir. ancak problemin, Osmanlıların yeni fethedilmiş olan ülkedeki kondisyonu ile doğrudan ilişkili olduğu da gözönünde bulundurulmalıdır. Osmanlıların yeni fethedilen bir bölgede kendi kanunlarını yerleştirmeden önce, halkın eskiden alışık olduğu kanun ve âdetleri bazen aynen bırakarak veya tahlif ederek halkı kendine ısındırmaya çalıştığı bilinmektedir³¹. "Osmanlılaştırma" veya "özümleme" diye adlandırılan bu uygulama³² imparatorluğun pek çok yerinde olduğu gibi Macaristan'da da geçerli olmuş, sancak kanunnamelerinden takip edilebileceği gibi bazı vergiler krallık dönemindeki kanunlara adapte edilmek suretiyle konulmuş, hattâ terimler bile olduğu gibi bırakılmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse: Peçuy livası kanunnamesinde "mezkur reâyâ âdet ve kanûn-ı kadîmleri üzere resm-i kapu vereler, resm-i kapu dedikleri ispenç mukabelesinde her haneden (...) yirmibeşer akçe vereler" denmektedir. Yine Lipova kanunnamesinde "resm-i koşare"nin "kralları zamanında alumu gelmeğin" alınması belirtilmiştir³³.

Osmanlılar, tamamen yabancı bir hukuk ve nizama sahip bir dünyayla tanışan Macar halkını kazanmak, onu yeni otoriteye ısın-

30. Ana hatlarıyla, teslisi reddeden ve İsa'ya tanrılık isnat etmeyen antitrinitarizmin Macaristan'daki durumu ve Osmanlıların bu radikal akıma bakışı ayrı bir çalışma konusudur. Genel olarak Avrupa'daki seyri için bkz. Muhammed Atâurrahim, *Bir İslâm Peygamberi olarak Hz. İsa*, Çev: Kürşat Demirci, İstanbul 1985.

31. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu arazi ve Reaya Kanunnamelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve İstilahlarının İzleri", III. Türk Kongresi, *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1948, s.494.

32. Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991, s.58.

33. Çağatay, a.g.m., s.496-497.

dırmak ve kendi egemenliğine istikrar sağlamak gayesiyle başka girişimlerde de bulunmuştu. Budin'in kesin zaptından sonra Kanunî, bir zamanlar Macar Sarayı'nda yüksek mevkilerde bulunmuş ve bir hukuk bilgini olan Istvan Wwerböczy'yi başhakim (föbiro) olarak tayin etmişti. Kanunî onun Macarların davalı işlerinde Macar kanunlarına göre hüküm vererek Osmanlı idaresi ile halk arasında köprü olmasını istemişti. Macar soylularının Osmanlılar lehine kazanılmasını da ondan beklemiş, hattâ bir rivayete göre, 1542'de Macar soyluları için bir meclis toplanmasını bile aklından geçirmişti. Bu görevi de Werböczy'ye vermişti. Macar soylusunun kazanılması demek, ona bağlı köylünün kendiliğinden yeni sisteme bağlanması anlamını taşıyordu. Ama Werböczy'nin vakitsiz ölümü ve yerini dolduracak birinin bulunamaması girişimin akamete uğramasına neden olmuş, zaten soylulardan olumlu cevap alınamamıştı. Osmanlı müesseselerinin tam manasıyla kurulması ise ancak bu girişimlerin arkasından olmuştur³⁵. Osmanlıların bandan sonra tüm dikkatlerini kiliseler üzerinde yoğunlaştırdıkları söylenebilir. Halka ulaşmanın yolunun dinî münasebetleri değerlendirmekten geçtiğini düşünmüşlerdir. Şüphesiz merkezî yapıya sahip ve dışarıdan idare edilen Roma kilisesinden çok, daha bağımsız bir yapılanmaya sahip, siyasî gücü hemen hemen olmayan ve Macar reayası arasında popülaritesi hızla artan protestan cemaatini tercih etmişler, onu desteklemek suretiyle halkı kazanmak yoluna gitmişlerdir denebilir³⁶. Protestanlar da bundan azami ölçüde yararlanmışlardır.

Üçüncü neden olarak ise, reformcu öğretilerin veya katoliklerininkine nazaran lüks ve debdebeden uzak protestan ayinlerinin Türklere sempatik bulunması gösterilebilir. Türk memurlarının ayinlere katılması, hattâ bunun "*sık görülen bir olay olması*"³⁷ aynı sempatinin sonucudur. Ancak bize göre, yukarıda açıkladığımız nedenler arasında tâli derecede rol oynamaktadır.

Sözkonusu dönemden itibaren ne Macar ne de yabancı kaynaklardan Macaristan'daki gelişmeler hakkında derli toplu bilgiler sağlayabiliyoruz. Türkçe kaynaklara gelince, Osmanlı makamlarının dinî mücadelelerde verdiği kararlar eskisi gibi bir birlik arzetme-

34. Szakaly, *a.g.m.*, s.58.

35. Lajos Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar, 1366-1696", *Bellekten*, C.XIII, S.52 (1949), s.679; Szakaly, *a.g.m.*, s.58.

36. Bucsay, *a.g.e.*, s.44; Szakaly, *a.g.m.*, s.58.

37. *Régi Magyar Levelestár*, I.köt., 129.

mekte ve artık merkezî talimatın izine rastlanmamakta, kimi zaman katolikler kimi zaman da protestanlar lehine veya uzlaştırmacı tavırlar sergilenmektedir.